

До проблем визначення та класифікації способів здійснення суб'єктивних авторських прав

О.П. Міщенко
приватний нотаріус
Науковий керівник:
І.А. Безклубий
доктор юридичних наук,
професор кафедри
цивільного права,
Київський національний
університет імені Тараса
Шевченка

У статті розглянуто проблему визначення та класифікації способів здійснення суб'єктивних авторських прав. Подано визначення понять «суб'єктивне авторське право», «способи здійснення суб'єктивного авторського права», а також авторську класифікацію способів здійснення суб'єктивних авторських прав, визначено їх характерні риси.

В статье рассмотрена проблема определения и классификации способов осуществления субъективных авторских прав. Представлены определения понятий «субъективное авторское право», «способы осуществления субъективного авторского права», а также авторская классификация способов определения субъективных авторских прав, их характерные особенности.

The article deals with the problem of definition and classification of subjective methods of copyright. The author defines the notion of “author’s right”, “subjective methods of copyright”, means the subjective characteristics of copyrights, as well as the author proposes a classification of methods of determining the subjective copyright.

Ключові слова: суб'єктивне право, авторське право, суб'єктивне авторське право, здійснення суб'єктивного авторського права.

Постановка проблеми

Суб'єктивне цивільне право здійснюється в певний спосіб. Межі свободи вибору способу залежать від характеру правової норми. Якщо такі способи визначені імперативною нормою, то уповноважена особа повинна їм слідувати. По-іншому це вирішується, якщо способи містяться в диспозитивній нормі. Тоді сторони самі обирають спосіб здійснення права, а передбачений нормою спосіб діє лише в тому разі, якщо сторони не обрали іншого.

Відповідно до ст.12 Цивільного кодексу України (далі – ЦК), особа здійснює свої цивільні права вільно, на власний розсуд. Нездійснення особою своїх цивільних прав не є підставою для їх припинення, крім випадків, встановлених законом. Особа може відмовитися від свого майнового права. Відмова від права власності на транспортні засоби, тварин, нерухомі речі здійснюється у порядку, встановленому актами цивільного законодавства. Особа

може за відплатним або безвідплатним договором передати своє майнове право іншій особі, крім випадків, встановлених законом. Якщо законом встановлені правові наслідки недобросовісного або нерозумного здійснення особою свого права, вважається, що поведінка особи є добросовісною та розумною, якщо інше не встановлено судом [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Елементи дослідження питання здійснення суб'єктивних цивільних прав, у тому числі авторських, містяться в працях таких учених-цивілістів, як: М.М. Агарков, С.М. Братусь, Д.В. Горбась О.В. Дзера, В.І. Ємельянов, О.О. Єрошенко, Ю.О. Заїка, О.С. Іюффе, М.С. Карпов, О.В. Коновалов, С.М. Корнєєв, В.М. Косак, Н.С. Кузнєцова, І.М. Кучеренко, Д.Д. Луспеник, В.В. Луць, Р.А. Майданик, О.А. Пушкін, З.В. Ромовська, В.О. Рясенцев, Н.О. Саніахметова, М.О. Стефанчук, Р.Й. Халфіна та інші.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

У цивілістичній доктрині проблеми реалізації цивільних прав та їх використання знаходять своє відображення, здебільшого, у контексті загальнотеоретичних підходів. Дослідницький інтерес, відображений у цій статті, лежить у площині недостатньо розроблених питань здійснення суб'єктивних авторських прав та визначення класифікації їх способів.

Формулювання цілей статті

У цій частині дослідження розглянемо поняття «способи здійснення суб'єктивних цивільних прав» на основі аналізу чинного законодавства та положень доктрини цивільного права. З'ясування цього поняття в подальшому дасть змогу належним чином обґрунтовано визначити поняття «способи здійснення авторського права».

Вклад основного матеріалу дослідження

Здійснення права може мати місце за умови наявності в певної фізичної особи самого суб'єктивного цивільного права. Не може бути об'єктом здійснення те суб'єктивне право, виникнення якого лише передбачається у відповідній особи в майбутньому або яке особа, в силу тих чи інших причин, втратила [2, с. 23]. Із аналізу положення ст. 12 ЦК випливає, що здійснення права є добровільним актом волевиявлення уповноваженого суб'єкта. Добровільність здійснення суб'єктивного цивільного права означає, що уповноважена особа самостійно і незалежно від волі інших суб'єктів вирішує, чи здійснювати їй певне суб'єктивне право. Жодна особа не може бути примушена до здійснення того чи іншого суб'єктивного цивільного права.

Особа здійснює свої права на власний розсуд. Це передбачає, що відповідна особа самостійно, з урахуванням власних бажань і без будь-якого стороннього впливу чи волевиявлення вирішує питання щодо обсягів здійснення, способу здійснення, мети, яку вона прагне досягти в результаті здійснення цивільного права, форми здійснення тощо [3, с. 98].

Здійснення цивільного права передбачає наявність мети такого здійснення. Як правило, нею є задоволення певних потреб носія цього права (оскільки іноді, здійснюючи цивільні права, суб'єкт задовольняє потреби інших осіб). Здійснення суб'єктивних цивільних прав може полягати як у активних, так і пасивних діях. При цьому вид дій (активні чи пасивні), у яких полягає здійснення конкретно взятого суб'єктивного цивільного права, визначається юридичною нормою або змістом цього права. Вирішення такого питання може мати суттєве практичне значення, адже це дає відповідь на запитання про те, чи здійснювалося певне суб'єктивне цивільне право і, відповідно, чи мали місце певні юридичні факти.

Стосовно власне визначення досліджуваного поняття, то Д.В. Горбась зазначає, що під способами здійснення суб'єктивного цивільного права фізичної особи слід розуміти дії або комплекс дій із використання можливостей, закладених у суб'єктивному цивільному праві, що вказують, за допомогою яких засобів, у якому порядку і відносно яких матеріальних чи нематеріальних об'єктів здійснюється це право [4, с. 6]. Водночас, вважаємо, за необхідне зауважити, що говорити про «пасивні дії» не зовсім коректно. У цьому разі більш обґрунтованим буде вживання терміна «бездіяльність як прояв (форма) пасивної поведінки», оскільки сама етимологія слова «дія» передбачає активність суб'єкта. На нашу думку, не повинно виникати питань з приводу правомірності розгляду «бездіяльності як способу здійснення цивільного права», адже таке здійснення в конкретних випадках відбувається в силу закону або інших обставин і може не потребувати активних дій носія суб'єктивного цивільного права.

Спосіб здійснення суб'єктивного цивільного права виступає тією якісною ознакою процесу здійснення суб'єктивного цивільного права, що вказує, за допомогою яких засобів, у якому порядку, відносно яких матеріальних чи нематеріальних об'єктів вчинявся процес здійснення відповідного

суб'єктивного цивільного права в кожному конкретно взятому випадку.

Слід також звернути увагу на питання співвідношення понять «спосіб здійснення суб'єктивного цивільного права» і «засіб здійснення суб'єктивного цивільного права». У широкому розумінні засіб є дією або комплексом дій, за допомогою яких особа досягає певної мети. За такого підходу поняття «засіб здійснення суб'єктивного цивільного права» і «спосіб здійснення суб'єктивного цивільного права» будуть тотожними. У вузькому ж розумінні засіб – це знаряддя, що використовує особа під час виконання тих чи інших дій з метою полегшення досягнення тієї або іншої мети. За такого підходу тотожності між зазначеними вище поняттями вже не існуватиме. Адже спосіб у загальному розумінні – це дія або комплекс дій, що характеризує процес здійснення суб'єктивного цивільного права, а засіб у вузькому розумінні – конкретні предмети, що використовує особа під час учинення зазначених дій, які формують зміст того чи іншого способу здійснення, з метою полегшення досягнення того чи іншого результату [5, с. 28].

Способи здійснення суб'єктивних цивільних прав можна класифікувати за такими ознаками, залежно від:

1) їх правової регламентації (способи, що регламентовані нормами права, і такі, що не регламентовані ними);

2) здійснення цивільного права лише одним чи кількома способами (виключні та альтернативні);

3) розподілу самих суб'єктивних цивільних прав за підгалузями цивільного права (способи здійснення речових прав, зобов'язальних прав, спадкових прав, особистих немайнових прав, прав, що виникають у сфері інтелектуальної діяльності);

4) правових наслідків використання того чи іншого способу здійснення суб'єктивного цивільного права (фактичні та юридичні);

5) правомочностей носія суб'єктивного цивільного права (способи, що полягають у вчиненні уповноваженою особою дій, спрямованих на використання закладених у цьому праві можливостей, та способи,

за допомогою яких уповноважена особа може захистити це суб'єктивне цивільне право в разі його порушення).

Таким чином, під способами здійснення суб'єктивних цивільних прав належить розуміти дії чи комплекс дій або ж їх відсутність (бездіяльність) із використання можливостей, закладених у суб'єктивному цивільному праві, що вказують, за допомогою яких засобів, у якому порядку і відносно яких матеріальних чи нематеріальних об'єктів здійснюється відповідне суб'єктивне цивільне право.

З'ясувавши загальне поняття «способи здійснення суб'єктивних цивільних прав» визначимо поняття (на основі загальних та специфічних ознак) «способи здійснення авторських прав». Застосування такого наукового прийому (від загального до конкретного) є обґрунтованим, адже норма ст. 12 ЦК щодо здійснення цивільних прав поширюється й на окремі субінститути права інтелектуальної власності, зокрема, на авторське право.

Насамперед, варто зазначити, що поняття «способи здійснення авторських прав» характеризується загальними ознаками (тобто ті, що характерні для всіх способів здійснення всіх цивільних суб'єктивних прав). Способи здійснення авторських прав мають такі загальні ознаки:

1) вони є діями, комплексом дій або ж відсутністю таких (тобто бездіяльністю);

2) передбачають реалізацію (зокрема, у формі використання) можливостей, що закладені в певному авторському праві;

3) вказують, за допомогою яких засобів, у якому порядку і відносно яких об'єктів здійснюється відповідне авторське право.

До таких загальних рис, вважаємо, слід відносити:

1) законодавче закріплення способів здійснення авторських прав у загальному вигляді (оскільки детальна конкретизація неможлива в принципі, ураховуючи багатоманітність об'єктів авторського права та їх специфіку, а також специфіку прав, які виникають щодо таких об'єктів);

2) несуперечність чинному цивільному законодавству способів здійснення авторських прав та ін.

Ураховуючи специфіку авторських прав у множині суб'єктивних цивільних прав, необхідним є встановлення специфічних (особливих) ознак, що характерні саме для способів здійснення авторських прав. До останніх, на нашу думку, належать такі:

1) наявність спеціального правового регулювання і відповідно специфіки способів здійснення (Глава 36 ЦК, Закон України «Про авторське право і суміжні права» [6] від 23 грудня 1993 р. № 3792-ХІІ в редакції Закону України від 06 січня 2004 р. (далі – Закон про авторські права) та деякі інші);

2) специфічний суб'єктний та об'єктний склад відносин, у сфері яких застосовуються способи здійснення авторських прав. Такі способи не вимагають рестрації об'єкта авторського права (твору) чи будь-якого іншого спеціального його оформлення, а також виконання будь-яких інших формальностей (ч. 2 ст.11 Закону про авторські права);

3) способи здійснення авторського права характеризуються внутрішньою диференціацією залежно від того, стосовно яких авторських прав вони застосовуються. Так, відмінними є способи здійснення особистих немайнових авторських прав від способів здійснення майнових прав інтелектуальної власності на твір;

4) способи здійснення авторських прав не вичерпно передбачені в цивільному законодавстві, тому характеризуються розширеним, відкритим переліком (основною вимогою в цьому контексті є їх несуперечність, відповідність законодавству, а також урахування меж здійснення цивільних прав – ст. 13 ЦК);

5) способи здійснення авторських прав не стосуються майнових об'єктів (що не означає відсутності способів здійснення майнових авторських прав);

6) способами здійснення авторських прав можуть скористатись автор та інші визначені законодавством суб'єкти (інші особи відповідно до укладеного авторського договору, передання майнових авторських прав тощо).

Цей перелік можна доповнити іншими специфічними ознаками.

На нашу думку, окрім наведених, характерною є й така риса способів здійснення авторських прав, як закріплення конкретного способу здійснення певного авторського права у вигляді (формі) суб'єктивного права автора. Так, відповідно до ст. 438 ЦК авторові твору належать особисті немайнові права, а саме: право вимагати зазначення свого імені у зв'язку з використанням твору, якщо це практично можливо; забороняти зазначення свого імені у зв'язку з використанням твору тощо. Відповідно до ст. 439 ЦК авторові належать такі майнові права інтелектуальної власності, як: право на використання твору, виключне право дозволяти використання твору, забороняти його використання тощо. Таким чином, аналіз наведених норм свідчить про закріплення на їх рівні конкретних способів здійснення авторських прав.

Визначення конкретних способів здійснення авторських прав присутнє і в положеннях Закону про авторські права. Так, відповідно до його п. 4 ч. 1 ст. 14 авторові належать такі особисті немайнові права на твір, як право вимагати збереження цілісності твору і протидіяти будь-якому перекрученню, спотворенню чи іншій зміні твору або будь-якому іншому посягненню на твір, що може зашкодити честі і репутації автора. Наведені положення є конкретними способами здійснення такого права автора, як право на недоторканість твору (п. 4 ч. 1 ст. 438 ЦК).

Варто також зауважити, що до способів здійснення авторських прав може бути застосована наведена вище класифікація способів здійснення цивільних прав. Окрім того, необхідно розрізняти способи здійснення авторських прав залежно від суб'єктного складу (тобто від кількості суб'єктів, яким вони належать). Так, відповідно до ч. 3 ст. 436 ЦК відносини між співавторами можуть бути визначені договором, а в разі відсутності договору, авторське право на твір здійснюється всіма співавторами спільно. Із наведеного випливає, що, по-перше, способам здійснення авторських прав співавторами притаманний договірний характер, а, по-друге, у

разі неможливості застосування договірного регулювання способів здійснення авторських прав – застосовується принцип спільності здійснення авторських прав співавторами.

Таким чином, є підстави виділяти договірні та позадоговірні способи здійснення авторських прав. Договірними є ті, що визначені договором, який укладено з автором твору (або з іншими особами, що здійснюють авторські суб'єктивні права відповідно до вимог цивільного законодавства). Недоговірними є такі, що передбачені цивільним законодавством або ж не суперечать йому. Диспозитивна реалізація останніх зумовлюється відсутністю як договірного регулювання, так і обов'язку обрання того чи іншого способу здійснення суб'єктивного авторського права в імперативній формі.

Окрім наведеного, доречно виділяти первинні та похідні способи здійснення суб'єктивних авторських прав. У цьому разі критерієм класифікації (поділу) є належність тих чи інших суб'єктивних авторських прав безпосередньо авторів чи іншим особам. Тому первинними способами здійснення авторських прав є такі, що здійснюються безпосередньо самим автором твору як первинним носієм авторських прав. Похідними способами здійснення суб'єктивних авторських прав необхідно визнавати:

1) способи здійснення авторських прав, що реалізуються будь-якою особою, яка після закінчення строку охорони авторського права щодо неоприлюдненого твору вперше його оприлюднює (ч. 8 ст. 28 Закону про авторські права);

2) способи здійснення майнових авторських прав, що реалізуються спадкоємцями автора чи особами, які мають виключні авторські права (ст. 29 Закону про авторські права);

3) способи здійснення майнових авторських прав, що реалізуються іншою стороною (контрагент автора) відповідно до умов авторського договору про передачу конкретно вказаних майнових авторських прав (ст. 31-33 Закону про авторські права);

4) способи здійснення авторських прав, що виникають та здійснюються згідно з договором, укладеним між співавторами (розглянуто вище).

Торкаючись практичного аспекту досліджуваного питання, варто вказати, що здійснення немайнових прав автора може відбуватися у спосіб безпосередньої його участі шляхом виконання закріплених у законодавстві приписів, або в окремих випадках звернення до суду з метою захисту такого права. Способами здійснення майнових прав є розповсюдження примірників об'єкта авторських прав, передання таких прав за авторським договором тощо.

Висновки

Проаналізувавши специфіку способів здійснення авторських прав, слід дефініювати відповідну категорію. Під способами здійснення авторських прав належить розуміти дії чи комплекс дій або ж їх відсутність (бездіяльна поведінка), які спрямовані на використання передбачених суб'єктивним авторським правом можливостей, що вказують, за допомогою яких засобів, у якому порядку і відносно яких об'єктів авторського права (творів) здійснюється відповідне суб'єктивне авторське право.

Також, вважаємо, що можна використовувати й таке визначення: способи здійснення авторських прав – це конкретні дії автора чи інших носіїв суб'єктивних авторських прав, які реалізуються ним (ними) з-поміж альтернативних способів здійснення цих прав у договірному чи позадоговірному порядку з метою реалізації таких прав (у тому числі, виключних).

Таким чином, спосіб здійснення суб'єктивного цивільного права виступає тією якісною ознакою процесу здійснення суб'єктивного цивільного права, що вказує, за допомогою яких засобів, у якому порядку, відносно яких матеріальних чи нематеріальних об'єктів вчинявся процес здійснення відповідного суб'єктивного цивільного права в кожному конкретному випадку.

Під способами здійснення суб'єктивного цивільного права фізичної особи

слід розуміти дії або комплекс дій із використання можливостей, закладених у суб'єктивному цивільному праві, що вказують, за допомогою яких засобів, у якому порядку та відносно яких матеріальних чи нематеріальних об'єктів здійснюється це право.

Із урахуванням наведеного визначення та специфічних ознак способів здійснення авторських прав (специфічне коло суб'єктів та об'єктів, щодо яких застосовуються способи здійснення авторських прав, безпосереднє нормозакріплення конкретних способів здійснення таких прав тощо), останні слід розуміти як дії чи комплекс дій або ж їх відсутність (бездіяльнісна поведінка), які спрямовані на

використання передбачених суб'єктивним авторським правом можливостей, що вказують, за допомогою яких засобів, у якому порядку і відносно яких об'єктів авторського права (творів) здійснюється відповідне суб'єктивне авторське право.

Визначаючи наведеним чином способи здійснення авторських прав, варто зауважити, що такі способи характеризуються багатоманітністю та різноплановістю за формою та змістом. Саме в цьому полягає їх значення – обрати необхідний та максимально ефективний у конкретній правовій ситуації спосіб здійснення суб'єктивного авторського права. Це один із важливих практичних аспектів дослідження питання щодо поняття «способи здійснення авторського права».

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України (із змінами, внесеними згідно із законом від 16.01.2003 № 435-IV) // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40. – С. 356.
2. Стефанчук М.О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав : монографія / М.О. Стефанчук. – К. : Алерта, 2008. – 186 с.
3. Цивільне право України: загальна частина : підручник / за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової, Р.А. Майданника. – 3-тє вид., перероб. і доповн. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 1176 с.
4. Горбась Д.В. Здійснення суб'єктивних цивільних прав фізичних осіб: поняття, способи, межі : автореф. дис... канд. юрид. наук / Д.В. Горбась / КНУВС МВС України. – К., 2009. – 20 с.
5. Горбась Д.В. Сутність здійснення суб'єктивного цивільного права / Д.В. Горбась // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 2. – С. 27-29.
6. Закон України «Про авторське право і суміжні права» від 23.12.1993 № 3792-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 13. – С. 64.
7. Дахно І.І. Право інтелектуальної власності : навч. посібник / І.І. Дахно. – К. : Центр видавничої літератури, 2006. – 278 с.
8. Афанасьєва К.О. Авторське право : практичний посібник / К.О. Афанасьєва. – К. : Атіка, 2006. – 224 с.
9. Право інтелектуальної власності. Академічний курс : підручник для студентів вищ. навч. закл. / за ред. О.А. Підопригори, О.Д. Святоцького. – К. : ІнЮре, 2004. – 672 с.
10. Коссак В.М. Право інтелектуальної власності : підручник / В.М. Коссак. – К. : Істина, 2007. – 208 с.
11. Потоцький М.Ю. Правове регулювання інтелектуальної власності в Україні: загальнотеоретичне дослідження : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.01 / М.Ю. Потоцький / Харківський нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2009. – 20 с.
12. Варфоломеева Ю.А. Интеллектуальная собственность в условиях инновационного развития : монография / Ю.А. Варфоломеева. – М. : Ось-89, 2006. – 142 с.